

УДК: 376-056.262

СИСТЕМА РОЗВИТКУ ТА КОРЕКЦІЇ ТВОРЧОЇ УЯВИ СЛІПИХ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Федорова О.М.

Уява виконує важливу компенсаторну функцію у психічному розвитку дітей з порушеннями зору, заповнюючи прогалини у чуттєвому пізнанні оточуючого (Л.С. Виготський, О.Г. Литвак) [1]. Спеціальні дослідження в галузі тифлопсихології довели залежність уяви незрячих від обсягу та якості накопичених уявлень і життєвого досвіду (П. Віллей, К. Бюрклен, Є.П. Єрмаков, В. Зайскаускас, М.І Земцова, О.Г. Литвак, Н.Г. Морозова, С.Л. Рубінштейн, В.М. Сорокін). Саме якість сформованих образів уявлень, підкріплених словесними описами і збережених у пам'яті, визначає здатність дитини з порушеннями зору перетворити свої уявлення в образи уяви, оформити їх у власній творчості – словесній та предметній. Недостатність узагальнень, відсутність чіткого співвіднесення між явищами об'єктивної дійсності та їх словесними позначеннями обумовлюють своєрідність не лише мовлення незрячих як продукту їх мовленнєвої діяльності, а й витворів уяви, реалізованих у словесній творчості (переказах, розповідях, творах).

Проведене нами констатувальне дослідження показало необхідність цілеспрямованої роботи психологів спеціальних загальноосвітніх шкіл для дітей з порушеннями зору над розвитком усної творчості молодших школярів. Так, зокрема, з'ясовано, що найбільш доступним для цієї вікової групи засобом формування творчої уяви є казки.

При цьому визначено основні напрямки роботи психолога та вихователів з розвитку творчої словесної уяви з використанням казок:

- виховання інтересу до чарівних казок шляхом збагачення читацького досвіду дітей, прослуховування казок на аудіоносіях, відвідування театралізованих вистав тощо;
- ознайомлення із ідейно-естетичними, жанрово-композиційними та мовностилістичними особливостями казок;
- ознайомлення з героями різних казок;
- розвиток соціально-побутових навичок та навичок орієнтування в просторі з метою ознайомлення дітей з різними видами оточуючого середовища і притаманними їм елементами;
- розширення досвіду міжособистісного спілкування і кола соціальних контактів.

Процес розвитку та корекції творчої уяви сліпих дітей засобами казки у нашому дослідженні здійснювався у системі, побудованій на принципі наступності. Так, перш ніж навчити створювати повноцінний образ уяви, у нашому випадку образ казкового персонажа, ми мали сформувати у дітей певні уявлення про казку загалом, пояснити відмінності між казкою та розповіддю і лише потім переходити до роз'яснень про образ та способи його побудови. Основні зусилля вихователя та психолога на цьому етапі були спрямовані на створення спільно з дитиною цілісного та завершеного образу, що є неможливим без розгляду його як у статичній, так і в динамічній, тобто, в процесі його діяння у сюжеті казки.

Формувальний етап дослідження проводився на базі школи-інтернату №5 імені Якова Батюка для сліпих (м. Київ) та КЗ «Харківський спеціальний навчально-виховний комплекс імені В.Г. Короленка». В експерименті взяла участь частина учнів, які були залучені до констатувального експерименту: 31 сліпих дітей експериментальної групи (ЕГ) та 28 сліпих дітей контрольної групи (КГ).

Робота вихователя та психолога здійснювалася за напрямками, які відповідали критеріям прояву творчої уяви, що були визначені ще під час констатувального експерименту, а саме: повнота та цілісність вигаданого сюжету, повнота та відповідність вигаданих обставин сюжету, завершеність образів героїв казки.

При розробці експериментальної системи корекції і розвитку творчої словесної уяви дітей з порушеннями зору враховувався той факт, що в основі створення будь-якого мовного твору, в даному випадку вигадування казки, закладена переробка чуттєвих, наочних образів. Уявлення, які дитина отримує в процесі сприймання, поєднуються, комбінуються відповідним чином і оформлюються у мовленнєвій формі таким чином, щоб відобразити зміст створених дитиною образів. Саме тому велика увага була приділена збагаченню творчого досвіду учнів, накопиченню яскравих емоційних вражень, розвитку чуттєвої сфери.

Окрім того, результати констатувального експерименту дозволили виявити, що більшість сліпих дітей відчувають труднощі не стільки в сюжетно-композиційному і стилістичному оформленні власних казок, скільки у конструюванні обставин, наповненні їх відповідними предметними елементами, описі зовнішності героїв. Такі труднощі безпосередньо залежать від часу, глибини і характеру вади зору дитини. Це дозволяє дійти висновку, що необхідною умовою ефективного розвитку і корекції творчої уяви дітей з порушеннями зору є формування у них сенсорних і предметних уявлень, розвиток навичок просторового орієнтування і корекція просторових

уявлень, формування навичок соціально-побутового орієнтування.

Вирішення цих завдань було передбачено як безпосередньо на заняттях психолога з розвитку уяви, так і шляхом забезпечення наступності і взаємозв'язку з роботою педагогів на відповідних уроках.

У навчальних закладах було створено атмосферу, яка спонукала дітей до розвитку творчих здібностей і власної творчості. На заняттях з позакласного читання, у творчих гуртках дітей знайомили з чарівними казками різних народів світу, авторськими казками. Для посилення емоційного ефекту від прослуханих казок були використані аудіокниги з музичним супроводом, кінофільми та діафільми. Формування інтересу до творчості здійснювалося шляхом заохочення дітей до участі у різноманітних шкільних конкурсах і виставках дитячих робіт, підготовці шкільних вистав і свят, привнесення елемента творчого змагання.

Для створення умов підвищення творчої активності дітей психологом, вихователями і педагогами використовувалися різні форми роботи, а саме: ігри-драматизації, театралізовані вистави, екскурсії, гурткова робота тощо.

Особливу увагу було приділено мовній культурі психолога і педагогів, які займалися з дітьми. Оскільки, як доводять дослідження Т.О.Семенішеної, М.К. Шеремет та ін., емоційність, образність, виразність, багатство лексичного запасу і використовуваних стилістичних форм, мають не лише великий вплив на сприймання дітьми казкового матеріалу, а й сприяють розвитку їх мовлення.

На рис. 1 схематично представлено основний зміст експериментальної роботи з розвитку і корекції словесної уяви.

1. Система розвитку і корекції словесної творчої уяви дітей молодшого шкільного віку з порушеннями зору

Як видно зі схеми, центральне місце в запропонованій експериментальній системі корекції і розвитку творчої словесної уяви займає спеціально розроблений комплекс психологічних занять «Мандрівка до країни Сказандії». Включені до комплексу заняття спрямовані на:

- ознайомлення з відомими народними і авторськими чарівними казками; формування уявлення про композиційні особливості казки;
- практичне ознайомлення з різними способами створення образів уяви;
- ознайомлення з відомими казковими героями, формування уявлень про співвіднесеність зовнішності, характеру героя і ролі, яку він, або вона, виконує у казці;
- вигадкування цілісного образу казкового героя – його імені, зовнішності та рис характеру;
- ознайомлення із різними видами оточуючого середовища, які зустрічаються в казках, і притаманними їм елементами; «конструювання» казкового оточення;
- вигадкування казок за запропонованою сюжетно-композиційною моделлю: алгоритм розвитку дій, система опорних подій, пов'язаних між собою у послідовний ланцюг (заборона, порушення заборони, покарання-випробування або загадка-завдання, винагорода та інші);
- самостійне вигадкування казок і застосування казкотерапії;
- виконання творчих завдань, дидактичних ігор тощо.

Очікувалося, що планомірне, систематичне проведення занять сприятиме розвитку та корекції словесної творчої уяви дітей з глибокими порушеннями зору шляхом формування у них ряду умінь та навичок, необхідних для прояву творчих нахилів, допоможуть дітям оволодіти прийомами побудови образів казкових персонажів та відповідного їм оточення.

Розроблені заняття приводять дитину у чарівний світ казки, створюють незвичну загадкову атмосферу, що спонукає учнів бути більш розкутими у висловленні своїх думок і вражень. Ігрова форма завдань дозволяє швидко і легко налагодити контакт з дітьми, налаштувати їх на спільну роботу.

Тифлопедагог-психолог забезпечує супровід і керівництво діяльністю дітей під час занять. Такий супровід є необхідним, оскільки, за словами С.А. Черняєвої [4], якщо передбачається проведення більше, ніж одного заняття (комплексу занять), для створення поступальності та неперервності сприймання дітьми навчально-методичного матеріалу рекомендується створити ситуацію входу, супроводу та виходу з казки, яка повторюватиметься протягом кожного заняття. Завдяки даному прийомові діти легше занурюються в створювану педагогом атмосферу казки та комфортніше почувуються під час проведення занять.

Протягом усього експериментального дослідження ми використовували ряд спеціально створених, авторських казок, а також ігри та загадки. На заняттях застосовувався спеціально підібраний наочний матеріал, що відповідає вимогам до наочних посібників для дітей з порушеннями зору.

Заняття поступово підводять дитину до самостійного створення власних образів уяви та складання казки.

Також для занять нами був підібраний музичний супровід з переліку рекомендованих для прослуховування дітьми музичних творів композиторів-класиків. Підгрупові заняття, розраховані на 4-5 дітей, тривали 25-30 хв.

Заняття розподілені між п'ятьма тематичними блоками, кожен з яких може включати до десяти занять залежно від актуального рівня розвитку творчої словесної уяви дитини.

Перший блок (заняття 1): Заняття, покликані ознайомити учнів зі специфічними жанровими особливостями казок, навчити дітей розрізняти казкові й неказкові сюжети.

Другий блок (заняття 2-4): Заняття, присвячені ознайомленню з різними казковими героями, їх зовнішністю та характером. Заняття цього блоку мають на меті сформувані у дітей поняття про головного героя, цілісність його образу, що включає в себе як риси зовнішності, так і характеру, які роблять персонаж самодостатнім елементом у сюжетній канві казки.

Третій блок (заняття 5-9): Присвячені структуруванню образу уяви. На заняттях розглядаються прийоми побудови образу (аглютинація, акцентування, аналогія, типізація, гіперболізація), якими учні могли б скористатися у подальшій роботі над казкою.

Четвертий блок (заняття 10-18): Заняття, покликані ознайомити учнів з різновидами казкового оточення; взаємозв'язком, що виникає між героєм казки та оточенням, у якому він діє.

П'ятий блок (заняття 19-20): Мають на меті навчити дитину вигадувати та розповідати казку, використовуючи запропоновану модель розвитку сюжету.

У «Мандрівці до країни Сказандії» використовуються чарівні казки, в яких присутні і позитивні, і негативні персонажі. Окрім казок, передбачених навчальною програмою, були використані авторські казки, спеціально створені для даного комплексу занять. Ці казки передбачають додаткову роботу з текстом, що дозволяє залучати учнів до самостійного вигадкування окремих елементів казки: «Казка про зачароване

королівство», «Казка про врятовані квіти», «Казка про лінивого хлопчика».

У заняттях були використані авторські вірші й загадки. За потреби вони можуть бути замінені педагогом-психологом іншими, відповідно до обраних казок та персонажів.

З метою досягнення найвищої ефективності запропонованого комплексу занять з розвитку та корекції творчої уяви нами було розроблено **методичні рекомендації для педагогів-психологів при роботі з чарівними казками:**

1. Педагогу-психологу необхідно завчасно ознайомитися з текстом казки, визначити головну ідею та виховний компонент.

2. Визначити слова, які потребують тлумачення для дітей з порушеннями зору, аби запобігти тому, що нерозуміння казки вплине на її сприймання дітьми.

3. Слід підготувати необхідні наочні матеріали для ілюстрування змісту казки, формування та корекції уявлень дітей з порушеннями зору. На занятті можуть бути використані аудіо-диски чи касети із записами казок, настільний ляльковий театр, пальчикові ляльки, іграшки-герої казок, ілюстрації, що відповідають зоровим можливостям дітей тощо.

4. Педагог-психолог повинен заздалегідь продумати творчі завдання за змістом казки.

5. Якщо педагог-психолог читає книгу вголос, а не програє з аудіо-носія, читання має бути емоційним, виразним. Не слід поспішати, виклад має здійснюватися невеликими фрагментами або розділами, які повторюються за необхідності. Педагог-психолог пояснює незрозумілі слова, коментує складні ситуації та нечітко мотивовані вчинки героїв.

6. Слід заохочувати різні види творчості дитини, пропонувати створити за сюжетом казок доступні дітям художні вироби.

7. Для оптимізації корекційної роботи рекомендовано записувати нестандартні відповіді дітей, спостерігати за емоційними реакціями та проявами дітей.

З метою перевірки ефективності запропонованої системи розвитку і корекції творчої словесної уяви сліпих дітей після реалізації описаного вище комплексу занять та інших супровідних заходів було зроблено контрольний зріз за результатами впровадженого експерименту, здійснено кількісний і якісний аналіз отриманих даних.

У таблиці 1 подано результати впровадження розробленої системи формування та корекції творчої уяви сліпих дітей засобами казки за окремими критеріями.

Таблиця 1

Рівні самостійного вигадування казки сліпими дітьми контрольної та експериментальної груп

Критерії	Вигадування сюжету		Вигадування оточення		Вигадування образів персонажів						
					Вигадування імені		Вигадування зовнішності		Вигадування характеру		
	ЕГ (%)	КГ (%)	ЕГ (%)	КГ (%)	ЕГ (%)	КГ (%)	ЕГ (%)	КГ (%)	ЕГ (%)	КГ (%)	
Рівні											
Високий	19,4	7,1	16,2	3,6	45,2	28,5	19,4	7,1	22,5	7,1	
Достатній	32,2	17,8	32,2	17,8	22,5	25,0	19,4	10,7	25,9	10,7	
Середній	16,2	14,2	19,4	28,5	19,4	21,4	32,2	14,3	32,2	21,4	
Низький	32,2	60,7	32,2	50,1	12,9	19,4	29	67,8	19,4	60,7	

У таблиці 2 представлено загальний рівень самостійного вигадування казок сліпими дітьми за результатами формувального етапу дослідження у порівнянні з висновками констатувального експерименту.

Розглядаючи дані, представлені у таблицях, не можливо не помітити позитивні зрушення в ЕГ сліпих дітей. Так, кількість сліпих дітей ЕГ, які досягли високого і достатнього рівнів розвитку за критерієм «вигадування сюжету» становила 51,6% на противагу 24,9% у КГ. За критерієм «вигадування оточення» – 48,4%, порівняно з 21,4 у КГ. Було досягнуто значного підвищення показників за критерієм «вигадування зовнішності» – 38,8% проти 17,8 % КГ. Як бачимо, у КГ ці показники залишилися значно нижчими. Загалом, аналізуючи окремі критерії прояви творчої словесної уяви сліпих, можемо говорити про зростання кількості учнів із високим і достатнім рівнями творчої уяви та значне зниження кількості дітей, у яких було діагностовано низький рівень розвитку творчої уяви.

При порівнянні загального рівня розвитку творчої уяви сліпих молодших школярів бачимо, що на етапі констатувального експерименту лише 4% учнів продемонстрували високий рівень сформованості творчої уяви, тоді як після застосування експериментальної системи кількість дітей з високим рівнем творчої уяви становив

24,5%. На 21,2% зросла кількість дітей з достатнім рівнем розвитку творчої уяви, і майже на 8% кількість дітей з середнім рівнем уяви. Частка дітей з низьким рівнем творчої словесної уяви знизилась майже на 48%.

Таблиця 2

Загальний рівень самостійного вигадання казок сліпими дітьми

Етапи дослідження	Загальний рівень розвитку творчої уяви (констатувальний експеримент)	Загальний рівень розвитку творчої уяви (формувальний експеримент)	
		КГ (%)	ЕГ (%)
Рівні			
Високий	4%	10,7%	24,5%
Достатній	5,2%	16,4%	26,4%
Середній	16%	19,9%	23,9%
Низький	72,8%	51,7%	25,1%

Крім кількісних показників покращення, можна говорити і про якісні позитивні зрушення. Діти демонстрували розширення уявлень про різні казкові обставини і зовнішність героїв. Учні спиралися на досвід, здобутий під час проведених занять та екскурсій. Так, при вигаданні казок діти повніше описували оточення, у якому розгорталися події. Вони демонстрували розширення уявлень про різні казкові обставини - кількість згадуваних ними атрибутів зросла з 2-3 до 5-6 найменувань. При описі хатини або будинку могли назвати і пояснити призначення більшої кількості побутових речей, зобразити інтер'єр палацу, розповісти про природу лісу. Так, Таня Р., яка при першій зустрічі сказала лише, що палаці гарні і великі, після відвідування занять описала палац у своїй казці наступним чином: «...і побачив він ошатний палац з білого каменю. До дверей вели великі сходи, їх охороняли скульптури левів. А над сходами був балкон, де сиділа принцеса і сумувала».

Описуючи зовнішність вигаданих героїв, сліпі діти також стали використовувати більшу кількість епітетів, краще співставляли риси зовнішності і характеру. Завдяки використанню серії фігурок казкових героїв у їх історіях з'явилися такі елементи, як порівняння героїв, зіставлення їх, різні перевтілення. При цьому такі перевтілення не були запозиченими з інших казок.

Загалом, діти почали більше цікавитися казками як літературним жанром, виявляли бажання створити вистави за мотивами власних казок, розповідали батькам про заняття з психологом, активніше фантазували на інших заняттях.

Усе викладене вище дозволяє нам говорити про позитивну динаміку розвитку творчої словесної уяви сліпих молодших школярів за умови використання запропонованої системи її формування та корекції.

Література

1. **Выготский Л. С.** Воображение и творчество в детском возрасте / Л.С. Выготский. – СПб.: СОЮЗ, 1997. – 96 с.
2. **Запорожец А. В.** Развитие воображения и деятельности // Вопросы психологии, 1996. – №6. – С. 43-51.
3. **Пономарёв Я.А.** Психология творчества и педагогика / Я.А. Пономарев. – М.: Педагогика. - 1976. – 290 с.
4. **Черняева С.А.** Психотерапевтические сказки и игры / С.А. Черняева. – СПб.: Речь, 2002. – 168 с.

References

1. **Vygotskiy L. S.** Voobrazheniye i tvorchestvo v detskom vozraste / L. S. Vygotskiy – SPb.: SOYUZ, 1997. – 96 p.
2. **Zaporozhets A. V.** Razvitiye voobrazheniya i deyatelnosti // Voprosy psihologii, 1996. – №6. – p. 43-51.
3. **Ponomaryov Y.A.** Psihologiya tvorchestva i pedagogika / Y.A. Ponomarev. – M.: Pedagogika. – 1976. – 290 s.
4. **Chernyayeva S.A.** Psikoterapevticheskiye skazki i ihry / S.A. Chernyayeva. – SPb.: Rech, 2002. – 168 s.

Федорова О.М. Система розвитку та корекції творчої уяви сліпих дітей молодшого шкільного віку

У статті представлено результати експериментального дослідження особливостей творчої словесної уяви сліпих дітей та можливостей її розвитку і корекції засобами чарівної казки. Автор розглядає значення творчої уяви для компенсації недоліків чуттєвого пізнання оточуючої дійсності дітьми молодшого шкільного віку з порушеннями зору. Спираючись на твердження про взаємозалежність уяви незрячих дітей від обсягу та якості уявлень і компенсаторну роль мови в систематизації чуттєвого досвіду сліпих, запропоновано систему розвитку творчої уяви сліпих молодших школярів через словесну творчість, а саме – вигадання чарівних казок. Визначено основні напрямки роботи психолога та вихователів над розвитком творчої уяви сліпих молодших школярів. Представлено систему розвитку та корекції творчої уяви сліпих дітей молодшого шкільного віку, центральною ланкою якої є комплекс занять психолога «Мандрівка до країни Сказандії». Здійснено кількісний і якісний аналіз результатів самостійного вигадання казок сліпими дітьми за даними формувального етапу дослідження у порівнянні з висновками констатувального експерименту. У статті містяться методичні рекомендації для

психологів, тифлопедагогів, вихователів, яких слід дотримуватися при роботі з чарівними казками.

Ключові слова: уявлення, творча уява, сліпі діти, корекція образів уяви, компенсація.

Федорова Е.Н. Система розвитку і корекції творчого воображення слепих дітей младшого шкільного віку

В статті представлені результати експериментального дослідження особливостей творчого словесного воображення слепих дітей і можливостей його розвитку і корекції засобами волшебної казки. Автор розглядає значення творчого воображення для компенсації недостатків чуттєвого пізнання оточуючої дійсності дітьми младшого шкільного віку з порушеннями зору. Спираючись на утвердження про взаємозалежність воображення незрячих від об'єкта і якості представлень і компенсаторну роль мови в систематизації чуттєвого досвіду слепих, запропонована система розвитку творчого воображення слепих младших школярів через словесне творчество, а саме – вигадання казок. Визначені основні напрями роботи психолога і вихователів над розвитком творчого воображення слепих младших школярів. Представлено систему розвитку і корекції словесного творчого воображення слепих дітей младшого шкільного віку, центральним елементом якої є комплекс занять «Путешествие в страну Сказандию». Здійснено кількісний і якісний аналіз результатів самостійного вигадання казок слепими дітьми за даними формуючого етапу дослідження в порівнянні з висновками констатуючого експерименту. В статті перераховані методичні рекомендації для психологів, тифлопедагогів, вихователів, яких слід дотримуватися при роботі з волшебними казками.

Ключевые слова: представлення, творче воображення, слепі діти, корекція образів воображення, компенсація.

Fedorova O.M. Teaching system for development and correction of creative imagination of blind children of primary school age

The article presents results of the experimental research on peculiar features of verbal creative imagination of blind children and possibilities for its development by the means of fairytales. The author considers importance of creative imagination for compensating insufficiency in sensual perception of the surrounding world by the visually impaired children of primary school age. Taking into account interdependence between imagination of a visually impaired child and quantity and quality of the concepts he or she has developed, as well as compensatory function of the language in systemizing of the sensory experience of the blind, the author offers the teaching system designed to promote development of creative imagination of blind children using verbal creative work, videlicet – composing fairytales. Major directions for psychologist's work on development of creative imagination of blind children of primary school age have been set. The article presents the system for development of creative imagination of blind children, which core element is the complex of classes «Trip to the Land of Fairytales». It also contains qualitative and quantitative analysis of results of independent composing of fairytales by blind children at different stages of the experiment. Recommendations for psychologists and educators on how to use fairytales in their work are also included.

Key words: concepts, creative imagination, blind children, correction of imagination images, compensation.

Стаття надійшла до редакції 10.03.2014 р.

Статтю прийнято до друку 25.03.2014 р.

Рецензент: д.п.н., проф. Федоренко С.В.

УДК: 378.82:43.58

ВПЛИВ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ СТОСУНКІВ НА РІВЕНЬ ТРИВОЖНОСТІ У ДИТИНИ З ДЦП

Шаповалова І.А.

Ефективність корекційної роботи, спрямованої на подолання проблеми психофізичного розвитку при ДЦП, значною мірою залежить від емоційного налаштування дитини. Оптимізм, адекватне соціальне оточення, хороша настрій позитивно впливають на динаміку корекції і розвитку, і навпаки стан напруження, тривожності, пригнічення, астенія організму перешкоджають досягненням дитини.

Як засвідчують дослідження А.І.Захарова, Н.В.Імедадзе, М.В.Іпполітової, І.Ю.Левченко, І.І.Мамайчук, Є.М.Мастюкової емоційну сферу дітей при ДЦП вирізняє високий рівень тривожності.

Тривожність – емоційна властивість особистості, яка пов'язана із частими відчуттями небезпеки, очікуванням неблагополуччя. Це схильність людини до частих переживань тривоги і страху [3].

Тривожність у дітей з ДЦП набуває постійної властивості і проявляється у невротичних станах, і психічній нестійкості, що у свою чергу призводить до виникнення страхів, агресії, замкнутості – деструктивного формування особистості дитини. Виникнення тривожності у дитини з психофізичними відхиленнями обумовлено двома факторами:

- змінами у структурі особистості, як наслідок первинного дефекту;
- вплив дисгармонічних внутрішньо сімейних стосунків.

Основних причин виникнення тривожності у дитини виступають несприятливе відношення родини до неї, застосування батьками неадекватних методів виховання, порушення спілкування між членами родини, ізоляція